

MİZAÇ, KARAKTER, KİMLİK, KİŞİLİK, DUYGUDURUM VE DUYGULANIM NEDİR ?

Kerem Doksat

MİZAÇ, KARAKTER, KİMLİK, KİŞİLİK, DUYGUDURUM VE DUYGULANIM NEDİR ?

Freudiyen okulun yoğun etkisi altında geçen seneler boyunca mizaç, karakter, kimlik, kişilik gibi kavramların tanımları da bu çerçeveye içerisinde ele alınmıştır. Günümüzde **kişilik bozukluğu** şeklinde kavramlaştırılan entitelere *Freud* ekolü **karakter yozlaşmaları** veya **karakter nörozları**, güncel hâdiselerin tetiklediği ama delilik boyutunda olmayan hastalıklara ise **aktüel nörozlar** diyordu. Bunların hepsinin ortaya çıkışı, şekillenışı ve oturması da hayatın ilk yıllarında yaşanan ruhsal süreçlere istinaden izah edilip her şeyin pek güzel izah edildiği farz edilmekteydi. **Oral agresif, anal pasif** gibi kişilik tipleri tanımlanmıştı ve her türlü insan davranışı bu kendi içerisinde çok tutarlı ve oldukça da esnek olan kuramın izah çerçevesine sığabilir görünüyordu. Hâlbuki, sözü edilen şeylerin gerçekten bilimsel olarak doğru olduğuna dâir bir kanıt yoktu!

Son 10 senedir bu paradigmlar sarsıldı ve yukarıda bahsettiğimiz bütün temel kavramlar yeniden ele alındı, sorgulandı ve değiştirildi. Burada konu bu en son çerçeveye içerisinde ele alınacaktır.

Son 10 senedir bu paradigmlar sarsıldı, yukarıda bahsettiğimiz bütün temel kavramlar yeniden ele alındı, sorgulandı ve değiştirildi. Burada konu bu en son çerçeveye içerisinde ele alınacaktır.

Mizaç (temperament) kişinin doğuştan getirdiği, büyük ölçüde **fıtrî ve doğal** kaynaklı, **gene o kişiye özgü** psikik faâliyet ve davranışsal tepki verme tarzıdır.

Bâzi yazarlar mizaç kelimesini **mood** (duygudurum, ruh hâli, hâlet-i ruhiye) karşılığı kullanmaktadırlar

ama hatalıdır. Araplar da mood karşılığı mizaç kullanmaktadır ama bu Arapça'nın özelliğidir. Kelimeler bize mâl olurken anlam değiştirmişlerdir. Özellikle edebî sahada, **temperament** karşılığı olarak **huy** veya **meşrep** kelimelerinin de ifâde edildiğini görüyoruz. "Can çıkar huy çıkmaz" atasözü bunun güzel bir örneğidir. Yâni hem **huy**, hem de **mizaç** kelimeleri temperament karşılığında kullanılabilir.

Meselâ Karadeniz insanı genellikle çabuk parlar ve köpürür ama aynı çabuklukta da yumuşar; Akdeniz insanlarında da benzer özellikleri görürsünüz. İngilizler 'soğuk' diye nitelendirilirler, Doğu Anadolu insanımız da sâkin ve 'yavaş' görünüşüyle insanı aldatabilir. İngilizler'in manik dediği kişiye İtalyanlar normâl, İtalyanlar'ın şizoid diye vasıflandırdığı birisine İngilizler sağlıklı diyebilir. Artık unutulmuş bir terim olan **hılt** (İngilizcesi **humour**, çoğulu **ahlât**) da bu anlamdadır¹⁶. Bâzi kişilik özelliklerinin kalıtsal olduğu bilimsel olarak gösterilmiştir^{7,25,20}

Karakter (character) 'hususiyet, özellik' demektir ve kişiliği meydana getiren, doğuştan getirilen mizaç özelliklerinin zemininde sonradan kazanılmış ama değişmeye de oldukça dirençli çeşitli davranışsal özellikleri ifâde eder.

Cloninger ve arkadaşları mizaç ve karakter mes'e-lelerinin üzerinde en çok çalışanların başında gelmektedir; belli nörotransmitterlerin ve bunlarla ilgili genlerin spesifik mizaç özellikleriyle bağlantılı

olduğunu göstermişlerdir⁸. Başlıca dört mizaç ve üç karakter yönü tanımlayıp, bunları ölçmeye yarayan 300 suâllik bir ölçek de geliştirmişlerdir⁹.

Dört **mizaç** arasında

- **yenilik arama (novelty seeking)**,
- **zarardan kaçınma (harm avoidance)**,
- **ödül bağımlılığı (reward dependence)** ve
- **sebatkârlık (persistence)** bulunduğunu bildirmişlerdir.

Bunlardan ikisinin farklı nörokimyasal substratları olduğunu bildirmiş, **yenilik arama** mizacının **dopaminle**, **zarardan kaçınma** mizacının ise **serotoninle** ilintili olduğunu vurgulamışlardır.

Üç **karakter** yönü ise

- **başına buyruklu (self-directedness)**,
- **işbirlikçilik (cooperativeness)** ve
- **kendini aşma (self-transcendence)** olarak belirlenmiştir.

Diğer kişilik teorileri ve modelleri hem kalıtsal hem de çevresel heterojen faktörleri dikkate alırken, bu psikobiyolojik modelin kişilik fenotipinin kalıtsal temelini ortaya koyduğunu vurgulamışlardır¹⁰. Yenilik aramanın D₄ reseptör geninin 16-aminno asid polimorfizminin yedi-tekrarlı alleliyle (veya uzun şekliyle) (D4DR) ilintili olduğunu gösteren pek çok çalışma mevcuttur^{6,12,13,28,29,34}. Zarardan kaçınma da serotonin-transporteriyle bağlantılı promoter bölgesinin kısa formunun işlevsel bir polimorfizmiyle (44-baz-çifti insersiyonu veya delesyonu) ilintilidir^{21,24,32}. İşin ilginç yönü, her iki konu-

da da farklı bulguları gösteren epey yaygın bulunmasıdır^{14,15,17,18,22,23,,26,27,31,33,35}. Bunlar ve başka lokuslar üzerindeki çalışmalar da sürmektedir¹⁹.

Davranış (behavior) ise bütün bunların etkisiyle kişinin ortaya koyduğu düşünüş ve eylemlerin genel ifadesidir. Davranış bilimleri perspektifiyle, tıpkı harekât (motor) eylemler gibi, düşünce ve duygular da zihinsel davranışlardır.

Tipik fizyonomisi ve şen şakrak meşrebiyle, pek beyefendi ve görgülü Rizeli bir hasta sâhibi kendini şöyle tanımlamıştı: 'Doktor bey, belki **pata-vatsız** olabilirim ama aslâ **edepsiz** değilimdir.' **Mizacı ve karakteri** bu kadar güzel tasvir ve tefrik eden başka bir ifâde duymadım bu güne kadar!

Kimlik (hüviyyet: identity) kişinin kendini nasıl idrak ettiği (self-concept), **kendiliğini** (self) nasıl yaşadığını ifade eder. Eşeyssel (sexual), cinsel (gender-related), toplumsal, meslekî... pek çok kimliğimiz vardır. Bu kimlikler aynı kişilik çatısı altında, birbirleriyle çatışmadan ve imtizaçlı şekilde var oldukça sorun olmaz. Bâzi içsel organizasyonu sağlam olmayan kişilerde kimliklerin karıştığı görülür. Fransızlar'ın **deformasyon profesyonel** dediği hâdise bunun güzel (!) bir örneğidir: Askerde katı ve disiplinli bir komutan veya firmada benzer şekilde davranan bir yönetici olan kişi evdeki çoluğa çocuğa, toplumsal hayatındaki arkadaşlarına da oradaki gibi muamele etmeye başlar ve ilişkileri bozulur.

Kişilik (şahsiyet) anlamındaki **personality** teriminin kökeni Lâtince *persona* (*maske*) kelimesine uzanır. Pek çok kişilik tanımları yapılmıştır: "kendiliğin içsel organizasyonu" gibi. Daha pratik ve ateorik bir yaklaşımla, kişilik, **natürel-nurtürel-kültürel faktörlerin etkileşimleriyle küçük yaşlardan itibaren şekillenen, değişmeye oldukça dirençli, o kişiye has kavrayış, düşünüş, karar veriş ve davranış özelliklerinin toplamı** olarak tanımlanabilir. Kişilik kavramının sınırları ve kapsamı ilk bakışta zannedildiğinden çok daha geniştir: Kişinin hem **natürel** (doğuştan getirilen) yâni kalıtsal yanını ve mizacını, hem de **nurtürel** (terbiyeyle, eğitimle, görgüyle vs. kazanılan) ve **kültürel** (toplumsal çevrenin etkisiyle kazanılan) yönlerini yâni karakterini ve görgüsünü kapsamaktadır. **İnsan biyopsikososyal bir bütündür ve bütünün kendisini meydana getiren parçaların toplamından fazla ve farklı bir şey olması esprisi içerisinde, kişilik de bütün bunların toplamından fazla, farklı ve o kişiye has bir olgudur.** Kişilik gelişimiyle ilgili teorilerin her biri bu parçalardan bir veya birkaçına önem vermiş, ona göre kurulmuştur. Neyin kişilik özelliği veya bozukluğu (yani, DSM-IV'e göre, *ikinci eksen* teşhisi), neyin akıl bozukluğu (yani, DSM-IV'e göre, *birinci eksen* teşhisi) olduğunun ayırt edilmesi bâzen imkânsız olacak derecede zorluk göstermektedir. Benzer bir tartışma da dissosiyatif hastalıklardan birisinin adlandırılmasında DSM-III-R'deki "Çoğul Kişilik Bozukluğu" yerine, DSM-IV'te "Dissosiyatif Kimlik Bozukluğu" koyulmasıyla yaşanmıştır⁵.

Duygudurum (ruh hâli, mood) genel ve nispeten uzun süreye yayılmış ve kişinin yaşantıladığı ruhsal tonüsü belirtir. Meselâ, artık intihar etmeye kesin olarak karar vermiş olan bir melânkolik keyifle gülümseyebilir ve sizi aldatabilir; aslında duyguduru mu derin bir elem ve ümitsizlikle doludur, sâdece ıstırabına son vereceği için gülümsemektedir. İyi bir gözlemlerle (bâzen de uzun süreli), anlık affektif değişiklikler de dâhil, genel ruhsal durum muayenesi sonucunda tespit edilir. Meselâ bir hasta değişik zaman kesitlerinde sıkıntılı, neş'eli, öfkeli veya çökkün olabilir ama, yeterince gözlemden sonra, 'hastanın duygudurumu, zaman zaman affektif (duygulanımsal) canlanmalar ve iritabilite sergilemekle beraber, depresifti' denebilir.

Duygu (his: feeling) kişinin yaşadığı ve andan ana değişebilen neş'e, keder, hüznün, keyif vs. gibi psikik yaşantılardır. **Duygu ile duyuyu (sense; sensation: duyum; duyumsama: sensing)** karıştırmamak gerekir. His kelimesi eski kitaplarda her iki anlamda da kullanılır; hâlâ pek çok nöroloji dokümanında 'hissiyat muayenesi' ibâresini bulabilirsiniz. Psikik bir süreç ve yaşantı olan **feeling'e duygu**, bedensel bir süreç ve yaşantı olan (dokunma, koklama, görme gibi) **sensation'a duyum** denince karmaşa ortadan kalkmaktadır. Meselâ, *C. G. Junga* göre, başlıca bilgi kaynakları şöyle sınıflanır:

1. Hissetme (duygu yoluyla: to feel)
2. Duyumsama (sensing)
3. Düşünme (thinking)

4. Sezme (intuition).

Duygulanım (teessüriyet: affect) ise dışa vurulan, özellikle de suratla ifâde bulan duygusal hâller demektir: Neş'eli, öfkeli, durgun, endişeli, bezgin, sıkılmış gibi... Andan ana, gündün güne değişebilir. Meselâ kronik ve negatif belirtilerin yerleştiği şizofren bir hastada duygulanım künt hattâ düz olabilir; bunakların duygulanımları sığ ve donuktur. Melânkolik depresyonlu bir hastada nazolabial oluklarda çökme ve çizginin belirginleşmesi, kaşların endişeli ve bedbin çakılmışlığına bağlı "omega melânkolika", gözlerde fersiz ve ümitsiz bir ifâde tipiktir; omuzları sarkmış, kamburu çıkmış ve öne eğik oturmuş, başın ellerin arasında durması muattır. Bu derecede şiddetli olmayan durumlarda görgülü, kuvvetli süperegosu ve yüksek sosyal rolü olan kişiler depresyonlarını gülümseyen bir çehre ve özenli bir kendine bakımla gizleyebilirler; hattâ yoğun intihar düşünceleri olan bir hasta karşınıza şık, bakımlı ve mütebbessim bir yüzle çıkabilir. Dış görünüşe hemen kanmamak ve hem hikâyeyi iyi almak, hem de iyi bir gözlemci olmak böyle vak'alarda büyük önem taşır.

Heyecan (emotion) ise, psikiyatrik kullanımda, mevcut duygulanıma eşlik eden **otonom sinir sistemi belirtilerinin de katılmasıyla** oluşan tabloya denir. Meselâ ateş basması (flushing) veya solma, takikardi, terleme ve korku yaşantısı, **anksiyetenin** tipik komponentleridir. Hoş bir heyecanı ifâde

eden **coşku** kelimesinin emotion karşılığı kullanılması bu sebeple yanlıştır.

Heyecan gibi yerleşmiş, herkesin bildiği bir kelime varken, bunun karşılığında **duygudurum**, affekte de hem **duygulanım** hem de **duyguduyum** denmesi tek-lif edilmişse de³⁶, mevcut kelimelerle kavramlar sarıh bir şekilde ifâde edilebilmektedir.

Bir teşbihte bulunursak, *mizaç (huy) coğrafya, duygudurum mevsim, duygulanım hava durumu-
dur; heyecan ise yağmurun damlaması, rüzgârın uğultusu, şimşeğin gürültüsüdür...*

Çağdaş teşhis ve sınıflama sistemlerinde bu üç kavrama yeterince yer verilmediği için, birtakım hastalık kategorileri atlanmakta veya başka başlıklar arasında kaybolmaktadır; halbuki, bunların tanınmaları hem teşhis hem de tedavi formülasyonunda çok önemli yer tutar^{1,2,3,11}.

Prof. Dr. Kerem Doksat

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi

Psikiyatri Anabilim Dalı

İstanbul

e-mail: doksat@superonline.com

Kaynaklar

1. Akiskal HS, Mallya G (1987) Criteria for the "soft" bipolar spectrum: treatment implications. *Psychopharmacol Bulletin* 23: 68-73.

2. Akiskal HS (1994) Temperaments on the border of affective disorders. *Acta Psychiatr Scand* 89[suppl 379]: 32-37.
3. Akiskal HS (1996) The prevalent clinical spectrum of bipolar disorders: beyond DSM-IV. *J Clin Psychopharmacol* 16[suppl 1]: 45-145.
4. American Psychiatric Association (1987) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Third Edition-Revised, DSM-III-R*. American Psychiatric Association, Washington DC.
5. American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders - Fourth Edition, DSM-IV*. American Psychiatric Association, Washington, DC.
6. Benjamin J, Li L, Patterson C, Greenberg BD, Murphy DL, Hamer DH (1996) Population and familial association between the D4 dopamine receptor gene and measures of Novelty Seeking. *Nat Genet Jan*: 12(1): 81-84.
7. Bouchard T (1994) Genes, environment, and personality. *Science* 61: 1700-1701.
8. Cloninger CR, Svrakic DM, Przybeck TR (1993) A psychobiological model of temperament and character. *Arch Gen Psychiatry* 50: 975-990.
9. Cloninger C, Przybeck T, Svrakic D, Wetzel R (1994). *The temperament and Character Inventory (TCI): A Guide to its Development and Use*. St Louis, Washington University, Center for Psychobiology of Personality.
10. Cloninger C, Adolfsson R, Svrakic D (1996) Mapping genes for human personality. *Nat Genet* 12: 3-4.
11. Dell'Osso L, Placidi GF, Nassi R, Freer P, Cassano GB, Akiskal HS (1991) The manic-depressive mixed state: familial, temperamental and psychopathologic characteristics in 108 female inpatients. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 240(4-5): 234-239.
12. Ebstein RP, Novick O, Umansky R, Priel B, Osher Y, Blaine D, Bennett ER, Nemanov L, Katz M, Belmaker RH (1996) Dopamine D4 receptor (D4DR) exon III polymorphism associated with the human personality trait of Novelty Seeking. *Nat Genet Jan*:12(1): 78-80.
13. Ebstein RP, Gritsenko I, Nemanov L, Frisch A, Osher Y, Belmaker RH (1997) No association between the serotonin transporter gene regulatory region polymorphism and the Tridimensional Personality

- Questionnaire (TPQ) temperament of harm avoidance. *Mol Psychiatry* May;2(3): 224-226.
14. Ebstein RP, Nemanov L, Klotz I, Gritsenko I, Belmaker RH (1997) Additional evidence for an association between the dopamine D4 receptor (D4DR) exon III repeat polymorphism and the human personality trait of Novelty Seeking. *Mol Psychiatry* Oct-Nov;2(6): 472-477.
 15. Ekelund J, Lichtermann D, Järvelin M-R, Peltonen L (1996) Association between novelty seeking and the type 4 dopamine receptor gene in a large Finnish cohort sample. *Am J Psychiatry* 156: 1453-1455.
 16. Erkoç Ş. Kişisel görüşme, 12 Nisan 2000.
 17. Gelernter J, Kranzler H, Coccaro E, Siever L, New A, Mulgrew CL (1997) D4 dopamine-receptor (DRD4) alleles and novelty seeking in substance-dependent, personality-disorder, and control subjects. *Am J Hum Genet* Nov; 61(5): 1144-1152.
 18. Gelernter J, Kranzler H, Coccaro EF, Siever LJ, New AS (1998) Serotonin transporter protein gene polymorphism and personality measures in African American and European American subjects. *Am J Psychiatry* Oct;155(10): 1332-1338.
 19. Herbst JH, Zonderman AB, McCrae RR, Costa PT (2000). Do the dimensions of the Temperament and Character Inventory map a simple genetic architecture ? Evidence from molecular genetics and factor analysis. *Am J Psychiatry* 157: 1285-1290.
 20. Jang KL, Livesley WJ, Vernon PA (1996) Heritability of the big five dimensions and their facets: a twin study *J Pers* 64: 575-591.
 21. Katsugari S, Kunugi H, Sano A, ve ark (1999). Association between serotonin transporter gene polymorphism and anxiety-related traits. *Biol Psychiatry* 45: 368-370.
 22. Kuhn KU, Meyer K, Nothen MM, Gansicke M, Papassotiropoulos A, Maier W (1999) Allelic variants of dopamine receptor D4 (DRD4) and serotonin receptor 5HT2c (HTR2c) and temperament factors: replication tests. *Am J Med Genet* Apr 16; 88(2): 168-172.
 23. Kumakiri C, Kodama K, Shimizu E, Yamanouchi N, Okada S, Noda S, Okamoto H, Sato T, Shirasawa H (1999) Study of the association between the serotonin transporter gene regulatory region polymorphism and personality traits in a Japanese population. *Neurosci Lett* Mar 26;263(2-3): 205-207.
 24. Lesch KP, Bengel D, Heils A, Sabol SZ, Greenberg BD, Petri S, Benjamin J, Muller CR, Hamer DH, Murphy DL (1996) Association of anxiety-related traits with a polymorphism in the serotonin transporter gene regulatory region. *Science* Nov 29; 274(5292): 1527-1531.
 25. Loehlin J (1992). *Genes and Environment in Personality Development*. Newbury Park, Calif, Sage Publications.
 26. Malhotra AK, Virkkunen M, Rooney W, Eggert M, Linnoila M, Goldman D (1996). The association between the dopamine D4 receptor (D4DR) 16 amino acid repeat polymorphism and novelty seeking. *Mol Psychiatry* Nov;1(5): 388-391.
 27. Mazzanti CM, Lappalainen J, Long JC, Bengel D, Naukkarinen H, Eggert M, Virkkunen M, Linnoila M, Goldman D (1998) Role of the serotonin transporter promoter polymorphism in anxiety-related traits. *Arch Gen Psychiatry* Oct;55(10): 936-940.
 28. Noble EP, Ozkaragoz TZ, Ritchie TL, Zhang X, Belin TR, Sparkes RS (1998) D2 and D4 dopamine receptor polymorphisms and personality. *Am J Med Genet* May 8;81(3): 257-267.
 29. Ono Y, Manki H, Yoshimura K, Muramatsu T, Mizushima H, Higuchi S, Yagi G, Kanba S, Asai M (1997) Association between dopamine D4 receptor (D4DR) exon III polymorphism and novelty seeking in Japanese subjects. *Am J Med Genet* Sep 19; 74(5): 501-503.
 30. Panofsky E (1955) *The Life and Art of Albert Dürer*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
 31. Pogue-Geile M, Ferrell R, Deka R, ve ark (1998) Human novelty-seeking personality traits and dopamine D4 receptor polymorphisms: a twin and genetic association study. *Am J Med Genet* 81: 44-48.
 32. Ricketts MH, Hamer RM, Sage JI, Manowitz P, Feng F, Menza MA (1998) Association of a serotonin transporter gene promoter polymorphism with harm avoidance behaviour in an elderly population. *Psychiatr Genet* Summer;8(2): 41-44.
 33. Sander T, Harms H, Dufeu P, Kuhn S, Rommelspacher H, Schmidt LG (1997) Dopamine D4 receptor exon III alleles and variation of novelty seeking in alcoholics. *Am J Med Genet* Sep 19; 74(5): 483-487.

34. Strobel A, Wehr A, Michel A, Brocke B (1999) Association between the D4 receptor (DRD4) exon III polymorphism and measures of novelty seeking in a German population. *Mol Psychiatry* 4: 378-384.
35. Sullivan PF, Fifeild WJ, Kennedy MA, Mulder RT, Sellman JD, Joyce PR (1998) No association between novelty seeking and the type 4 dopamine receptor

gene (DRD4) in two New Zealand samples. *Am J Psychiatry* Jan;155(1): 98-101.

36. Yazıcı O (1997) İkiçülu Duygudurum Bozuklukları ve Diğer Duygudurum Bozuklukları. *Psikiyatri Temel Kitabı Cilt 1'de (Güleç C, Köroğlu E, editörler). He- kimler Yayın Birliđi. 429-448.*

Resim tarihinin belki de en ünlü melânkoli tablosu **Albert Dürer'in** 1514'de çizdiği **Melencolia I**'dir: Sembollerle ve allegorilerle dolu bu resimde kanatlı Melencolia hareketsiz bir şekilde ve keder içerisinde oturmakta, başı sıkılmış